

ספורט, אידיאולוגיה ציונית ומדינת ישראל

◀ חיים קאופמן ויאיר גלילי

תקציר

הספורט אצל היהודים בעת החדשה שימש אמצעי מגייס לטובת האידיאולוגיות השונות עמן הזדהו, כולל הרעיון הלאומי. התנועה הציונית, שהייתה הכלי המרכזי להגשמת הרעיון הלאומי היהודי, שאפה לשנות את דימויו של היהודי כאדם רופס וראתה בפעילות הספורטיבית אמצעי ליצירת ה"יהודי החדש", כמנוגד ליהודי הגלות.

בארץ ישראל, לפני קום המדינה, זוהו אגודות הספורט עם המחנות הפוליטיים שהתגבשו ביישוב. הן שקפו את העוינות בין המחנות אך בו בזמן שמשו גם כאמצעים תעמולתיים לאומיים של היישוב הנבנה בארץ.

עם הקמת המדינה שימש הספורט אמצעי ליצירת הזהות הלאומית היהודית בישראל כחלק מתפיסת כור-ההיתוך; הוא שירת גם את ההסברה בקשרי החוץ של ישראל ובו בזמן כאמצעי מגייס פוליטי של המפלגות השונות.

מטרת מחקר זה לבחון את שאלת מהותה של ההזדהות עם הנבחרות הלאומיות: עד כמה הזדהות זו כיום עודנה בעלת אופי ציוני או שמא היא מהווה ביטוי של תחושת זהות ישראלית-אזרחית.

הטשטוש האידיאולוגי של השנים האחרונות, כמו גם תהליכי העולמיות (גלובליזציה) בעולם כולו, הביאו לאובדן ייחודן הפוליטי של אגודות הספורט ולטשטוש זהותן הלאומית-יהודית. הנבחרות הייצוגיות של ישראל מאבדות בהדרגה את זהותן האידיאולוגית הלאומית-ציונית ומייצגות כיום זהות אזרחית ישראלית.

מילות מפתח: ישראל, ספורט, ציונות, אידיאולוגיה, זהות.

מבוא

הבעיות עמן נאלצה המנהיגות היהודית להתמודד בסוף המאה ה-19 ועל סף המאה ה-20 היו שונות מהותית מאלה עמן התמודדו בתחילת המאה. בעוד שבמהלך המאה התמודדו מנהיגי היהדות בעיקר עם סוגיות האמנסיפציה, ההשכלה והמאבק המתמשך בין מסורת וקידמה, הרי שתחילת המאה ה-20 הציבה אתגרים נוספים: אנטישמיות, דחיית האמנסיפציה, המהפכה הבולשביקית, הגירה רחבת ממדים של יהדות אירופה והקמת מרכז יהודי גדול בארה"ב.

אתגרים אלה חייבו התארגנות מערכתית חדשה, לצד עיצוב ופיתוח תרבות מחודשת (רם, 2002). תרבות זו, שכפי שנראה בהמשך, ניתן לכנותה תרבות ציונית-חילונית, התפתחה כדי לענות על דרישות החינוך החדשות שעל סדר יומה של החברה היהודית ובהן שאיפה לתחייה לאומית שלובה בתחייה גופנית.

כדי לעמוד על הקשר בין ספורט, אידיאולוגיה ציונית ומדינת ישראל ייעשה במאמר זה ניסיון להבין את הרקע להתרחשויות באמצעות התיאוריה הפיגורטיבית (figural) או תיאורית התהליך (Process) - תיאוריה התפתחותית המסתמכת על תהליכים היסטוריים משתנים ודינמיים (גלילי, 2001). בגישה הפיגורטיבית בוחנים את התהליך ההתפתחותי המוביל אל הסוגיות הנבדקות דרך ההתפתחויות החברתיות, הפוליטיות והכלכליות שהתרחשו ומתרחשות בחברה. כך נבחנים יחסי הכוחות, המאבקים והתלות ההדדית בין ה"גורמים" השונים.

לפי נורברט אליאס (Elias), מייסד התיאוריה הפיגורטיבית ועמוד התווך בה, על מנת לשקף את האופי התהליכי של החיים האנושיים, על הסוציולוגיה להיות היסטורית במהותה. על מנת ללמוד תהליכים אלה יש לנקוט, על פי אליאס, גישה התפתחותית (Developmental) או גישה תהליכית (Processual). אליאס מצביע על התלות ההדדית שבין ההיסטוריה והסוציולוגיה, וקורא לשיתוף פעולה פורה בין השניים, אך לא למחיקת הבדלי ההתמחות ביניהן. בעוד שעל הסוציולוגים להבין כי בני האדם והחברות שהם יוצרים מהווים תהליך בזמן, על ההיסטוריונים להכיר בחשיבות של תיאוריות לשם ניתוח עובדות ולשם יצירת קשר בין מחקרים אמפיריים. אליאס מציע איזון, התואם את המציאות, בין החברה לבין פרטיה (לפיכך, הוא מנסה להתגבר על אחד המכשולים הנפוצים במחקר הסוציולוגי: הדיכוטומיה בין מיקרו סוציולוגיה ומקרו סוציולוגיה [גלילי, 2001]). לטענתו, בביצוע מחקר סוציולוגי יש לשים לב לא רק ליחידים ולהישגיהם; לא רק לתבניות חברתיות בניתוק מהיחידים הממלאים אותן, אלא ליחידים הפועלים והיוצרים תבניות באמצעות תלות הדדית שאינה תמיד (או אף פעם) שווה.

הסוציולוגיה התהליכית שואפת לחקור את ההתנהגות האנושית על-ידי בחינת הקשר החברתי בו נמצאות הבריות. לפיכך, הטענה המרכזית במאמר זה היא שלא ניתן להבין בנפרד את מגוון התהליכים החברתיים שיוצגו כאן. תהליכי התיעוש, החילון, ההתמקצעות, הפוליטיזציה ותהליכים כלכליים אחרים, לצד התפתחות הפעילות הספורטיבית במדינת ישראל - כולם שלובים זה בזה וכמעט אינם ניתנים להבנה בנפרד.

תנועת ההשכלה והספורט היהודי

תקופת ההשכלה, שהחלה באירופה בשלהי המאה ה-17, הביאה לשינויים דרמטיים בעם היהודי והייתה אחת הסיבות העיקריות גם לצמיחתה של הלאומיות היהודית, שהציונות היא ביטויה הבולט.

ההשכלה החליפה את התפישה התיאוצנטרית היהודית-נוצרית במערכת ערכית אנתרופוצנטרית, המעמידה את האדם וצרכיו במרכז. האדם הוא יצור תבוני החייב לבחון כל תופעה באמצעות שכלו ולא להיות כבול למערכת של אמונות ודעות שהוכתבו לו על-ידי הממסדים הפוליטיים והדתיים. תנועת ההשכלה היהודית, שהתפתחה בעקבות עמיתתה האירופאית, רצתה לשנות את אורח חייו המתבדל של היהודי הגלותי. היא בקשה להסיר את המחיצות בין החברה היהודית לבין החברה הנוצרית, לשנות את התייחסותה השלילית של האחרונה כלפי היהודים ולהדגיש את המשותף. הסרת המחיצות התבטאה בשלושה תחומים עיקריים: הענקת חינוך כללי, נוסף לחינוך היהודי המסורתי; לימוד שפת המדינה; חתירה ל"פרודוקטיביזציה" – חינוך לעמלנות ויצרנות על מנת להפוך את היהודי ל"מועיל" הראוי להיות אזרח שווה זכויות.

תנועת ההשכלה חוללה תמורות חברתיות, כלכליות ולאומיות באירופה, תמורות שהביאו בעקבותיהן לשבירת המסגרת המסורתית של הקהילה היהודית. העולם בו חיו היהודים לא היה עוד עולם נוצרי בעיקרו, שהקהילה היהודית חיה לצדו, אלא עולם של מדינות לאומיות, בהן היהודים הפכו בהדרגה לאזרחים שווים זכויות ויכלו לפעול בהן ולהצליח. הקהילה המסורתית איבדה את יכולת האכיפה שלה ולא הייתה עוד המסגרת הקיומית היחידה בשביל היהודי. הקהילה לא הייתה עוד הגורם החינוכי הדומיננטי של היהודי, שמעתה היה חופשי לחפש לעצמו הגדרות נוספות לזהותו היהודית. כל אלה הובילו לכך שהחל מתחילת המאה ה-18 החלו להיווצר זהויות יהודיות שונות, שלעיתים גם התעמתו זו עם זו, כשככל אחת מהן רואה את עצמה כמי שתיצור את העתיד האופטימאלי הטוב ביותר ליהודים (קולת, תשנ"ד).

הזהויות היהודיות השונות הולידו, בין היתר, לגישות שונות כלפי תרבות הגוף בכלל והספורט בפרט. קטגוריה אחת של זהות הייתה של יהודים שהשתלבו בחברת הרוב. רעיונות ההשכלה והליברליזם, צמיחת המדינות המודרניות ומעל לכל האמנסיפציה שניתנה ליהודים במרכז ומערב אירופה במהלך המאה ה-19, הביאו להשתלבות יהודים בכל תחומי החיים באירופה: בכלכלה (למשל: משפחות רוטשילד והירש), במקצועות החופשיים, בתרבות (מנדלסון, מאהלר, קפקא, סטפן צוויג), במדע (איינשטיין, פרויד) ועוד.

השתלבות זו של היהודים הציבה בפניהם שאלה לגבי מהותה של הזהות היהודית במציאות החדשה. התשובות לשאלה זו לא היו אחידות וניתן להתייחס לדפוסי השתלבות אחדים: התבוללות מוחלטת תוך התכשיות ליהדות, התבוללות לאומית תוך שמירה על הזיקה היהודית הדתית ("בני דת משה"), שמירה על זהות יהודית לאומית-אתנית במסגרת של לאומיות "אזרחית". תהא אשר תהא הגדרת הזהות שבה בחרו - יהודים אלה ראו עצמם חלק מהחברה הכללית ולפיכך השתלבותם בספורט ובהתעמלות בארצותיהם הייתה חלק מתהליכי הנייעות של היהודים בחברה הכללית, ובעיקר חלק מהשתלבותם במעמד הבינוני העירוני, שחלקם הגדול השתייכו אליו במרכז אירופה ובמערבה. יהודים רבים השתלבו ב"תנועת המתעמלים הגרמנית", ורבים מהם עשו חיל בארצות שבהן החל להתפתח הספורט התחרותי, כמו האחים פלאטוב, המתעמלים היהודים שייצגו את גרמניה במשחקים האולימפיים הראשונים באתונה, אלפרד גוטמן מהונגריה שזכה באותם המשחקים בשתי מדליות זהב, ועשרות ספורטאים יהודים מצטיינים שייצגו את ארצותיהם (ותקצור היריעה מהבא כאן את מלוא הרשימה). הם עשו זאת כפטריוטים של מדינותיהם, אבל אין ספק כי הייתה בכך גם התרסה נגד גורמים אנטישמיים שלא ראו בעין יפה את השתלבות היהודי וטענו לנחיתותו הפיסית הגזעית.

המאות ה-19 וה-20 היו מאות שבהן התפתחו הרעיונות הסוציאליסטיים ברחבי אירופה, בעיקר כתוצאה מהמהפכה התעשייתית ומצמיחת הפערים החברתיים. לרעיונות של חברה שוויונית חדשה ללא מדכאים ומדוכאים, הייתה תהודה רבה, בעיקר ברוסיה הצארית בה בלטו במיוחד היעדר הדמוקרטיה, הפערים החברתיים והפיגור הכלכלי, בהשוואה למרכז אירופה ומערבה. רעיונות אלה קסמו ליהודים רבים בעיקר ברוסיה. מהפכה כוללת שתמגר את משטר הצאר ותיצור מהפכה חברתית ברוסיה, אמורה הייתה, לדעתם, גם לפתור את הקיפוח האזרחי ואת המצוקה הכלכלית והחברתית של יהודי רוסיה. יהודים בחרו להשתלב בתנועות הסוציאליסטיות בשתי צורות עיקריות:

- האחת - התמזגות מוחלטת בתנועות הכלליות והליכה משותפת למאבק לשינוי החברה;
- השנייה - פעילות במסגרת יהודית ייחודית על רקע גידולו ההולך וגדל של מעמד הפועלים היהודי במזרח אירופה. ארגון הפועלים הבולט ביותר במזרח אירופה היה ארגון ה"בונד" (שנוצר בשנת 1897). הוא אימץ לעצמו הגדרה של יהדות כתרבות. המטרה שהוצבה הייתה שבמסגרת המדינה הסוציאליסטית העתידה תוקם אוטונומיה תרבותית, שתשמר את התרבות היהודית של שפת היידיש, שנוצרה בגולה וזאת תוך התנגדות ללאומיות הטריטוריאלית והשפה העברית (ברזילי, 1994).

לתפיסות סוציאליסטיות אלו לא היה בתחילה ביטוי ספורטיבי. השלטון האוטוקרטי של הצארים לא אפשר התארגנות חופשית ושלל הקמתן של אגודות התעמלות שנתפסו, בצדק, כאמצעי להתעוררות לאומית, מה גם שהיהודים בתחום המושב לא עסקו בפעילות גופנית. הביטוי המעשי לכך היה רק לאחר המהפכה הבולשביקית ומלחמת העולם הראשונה. גם הבולשביקים לא התירו הקמת אגודות על בסיס לאומי אך המשקל שניתן לטיפוח הספורט ע"י המשטר במגמה ליצור אדם סובייטי חדש, הביא לכך שהיהודים כיחידים שהיו עתה אזרחים מלאים של ברה"מ, השתלבו בספורט.

אגודות ספורט יהודיות סוציאליסטיות, שתכליתן הייתה בין היתר, לקרב בני נוער יהודים לרעיונות אלה, נוסדו בעיקר בפולין בין שתי מלחמות העולם. פולין הייתה בתקופה זו המדינה שבה היה מספר היהודים הגדול ביותר ובאופן טבעי שדה המאבק העיקרי של הזרמים היהודים השונים. תנועת ה"בונד" ייסדה בפולין אגודת ספורט גדולה של פועלים בשם "מארגנשטערן", שהתחרתה בציבור היהודי כנגד "מכבי" הציונית ובתקופה מסוימת גם כנגד "הפועל" הציונית-סוציאליסטית. מפלגת פועלי ציון שמאל הקימה את אגודת ה"גויזדה-שטרן" (בלקינג, 2002; Gechman, 1999).

לאומיות יהודית, ציונות ויהודי חדש

השפעת התעוררות התנועות הלאומיות באירופה, צמיחתה של האנטישמיות המודרנית במרכז אירופה ובמערבה, ורדיפות היהודים במזרח אירופה הביאו יהודים רבים לאמץ רעיונות לאומיים של הגדרה עצמית של העם היהודי. לפי תפיסה זו האנטישמיות לא תאפשר ליהודים להשתלב השתלבות מלאה בארצותיהם ומכיוון שהם לאום העומד בפני עצמו הוא חייב להיאבק להגדרה עצמית ככל לאום אחר.

אופי ההגדרה העצמית לא היה מקובל על הכול. היו שטענו שבכל מדינה יש לשאוף לאוטונומיה יהודית-לאומית. היו שטענו כי צריך למצוא טריטוריות מתאימות ולהקים בהן מדינה יהודית. הפיתרון הלאומי שהתקבל על הרוב, דגל בפיתרון לאומי ציוני שמשמעותו הקמת מולדת לעם היהודי בארץ ישראל, ארצו ההיסטורית של העם היהודי. ההשכלה שחררה את היהודים מדפוסי חשיבה דתיים המדברים על גאולה יהודית עתידית משיחית והפכה את השיבה היהודית לארץ-ישראל לאפשרות ממשית באותה עת. החזון קיבל ממד ארצי של הקמת מדינה יהודית.

הפתרון הציוני נראה תחילה כפתרון לא ריאלי נוכח הקשיים להשגת טריטוריה שנשלטה ע"י העות'מאנים והיה בה רוב ערבי, אך הנסיבות הפוליטיות שנוצרו לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם קבלת המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, והמחויבות להקים בה בית

לאומי, הפכו אותו לריאלי.

התנועה הציונית הייתה תנועה לאומית ייחודית בהשוואה לכל תנועה לאומית אחרת שהתעוררה באירופה במאה ה-19 וזאת משלשה היבטים: ראשית, התנועה הציונית היא תנועה לאומית שרוב בני הלאום שאותו היא אמורה לייצג לא זיהו עצמם עם מטרותיה ויעדיה, ובמקביל התקיימו זרמים נוספים שחלקם התנגדו לה באופן נמרץ;

שנית, הציונות הייתה אולי תנועה לאומית יחידה שרוב תומכיה לא נמצאו בגופם בחבל הארץ הגיאוגרפי אותו ראו כמולדתם. חלקם מוכן היה אף להתפשר ולכונן ישות פוליטית לאומית בטריטוריות אחרות. בין המצדדים באפשרות זו היו מייסדי התנועה פינסקר והרצל, שבספרי המצע הראשונים שלהם - "אוטואמנסיפציה" ו"מדינת היהודים" - לא התמקדו דווקא בארץ ישראל.

שלישית, הציונות היא תנועה של לאום שכמעט ולא ניתן להגדיר את מרכיבי זהותו, שכן מלבד הזהות הדתית היהודית לא היו כמעט מכנים משותפים תרבותיים לכלל תומכיה של התנועה, לפחות עם הקמתה. ייחוד אחרון זה של התנועה הציונית היה אחת הסיבות לחוסר הסכמה מלאה בין התומכים עצמם על מטרותיה וממילא גם על האמצעים להשגתם (האם המטרה היא מדינה? ואם מדינה האם יש להגדירה כמדינה יהודית? או שמא כמדינה דו-לאומית? האם יש להקימה בכל ארץ ישראל? האם האמצעי להקמתה הוא בדרך של התיישבות מעשית או קודם בפעילות מדינית, או שמא יש להסתפק בהקמת מרכז רוחני תרבותי? האם תוקם בה חברה סוציאליסטית? קפיטליסטית? מדינה יהודית שתתנהל על פי ההלכה? האם יש לעלות כל יהודי אליה או לבחור בעליה ברינית? וכו').

לא מקרה הוא שגם כיום הגדרת הציונות שנויה במחלוקת. עם זאת, ניתן להתייחס לשלוש "מטרות על" כלליות שיש לגביהן הסכמה בין כל הזרמים של תנועה זו, בעיקר לאחר מותו של הרצל (1904):

- האחת - יש לשלול את הגלות ולהקים מולדת לעם היהודי בארץ ישראל. המחלוקת היא על גודל המולדת, תכניה, והגדרת אופי הריבונות שלה.
- השנייה - יש צורך בתרבות לאומית, שתיצור זהות משותפת לכל מרכיביה השונים זה מזה. תרבות זו חייבת להיווצר סביב השפה העברית ולמרות המחלוקות הרבות על מהותה של תרבות זו - סוגיית העברית לא הייתה שנויה במחלוקת. חידוש השפה להיותה מודרנית ומדוברת ביום-יום הוא אולי הישגה הגדול של התנועה הציונית.
- השלישית - יש לשנות את הדימוי הפיזי של היהודי ולפתח "יהודי חדש". המונח "יהודי חדש" כולל, בין היתר, דימוי גופני "חיובי" של יהודי המהווה אנטיתזה

ליהודי הגלותי על מכלול הערכים ה"שליליים" הגלומים בדימויו. הדימוי הגופני המהווה חלק מהאידיאה הכללית של "שלילת הגולה", הוא במידה רבה מורשת של תנועת ההשכלה ואפשר לראות בו יותר משמץ של הפנמת הטיעונים האנטישמיים. אין להתעלם מכך שהתיאורים האנטישמיים לא היו לגמרי בלתי מוצדקים, ודמותו הרופסת קמעא של היהודי הייתה במידה רבה תוצאת חוסר העיסוק הגופני של יהודי מזרח אירופה באותה התקופה. יצירת יהודי "מקורי" או "אמיתי" חדש, היא בדיוק המיצוי החיובי של היפוך הדימויים האנטישמיים.

בקונגרס הציוני השני (1898) טבע מאקס נורדאו את הביטוי "יהדות השרירים". מונח זה ביטא רצון להשתחרר מהדימוי של היהודי ה"גלותי", רצון בשינוי האופי היהודי ושינוי העצבנות הנורוטית שלכאורה מאפיינת אותו. עם זאת, הוא אוצר בחובו מרכיבים רעיוניים רבים נוספים של אתוס היהודי החדש: יש במונח זה ביטוי ליצירת כוח יהודי הן ללחימה באנטישמיות בגולה והן לפיתוח מיומנויות צבאיות כאמצעי ליצירת כוח עברי, וכן ניסיון להתמודד עם ההנחות הגזעניות בדבר נחיתותו הפיסית המולדת של היהודי. המונח מבטא גם דגם מחשבה רומנטי בדבר שיבה אל העבר ההרואי הקדום של גיבורי האומה. העבר וגיבוריו היוו מושא של הזדהות ועל כן טבעי הדבר שאגודות הספורט היהודיות נשאו שמות של גיבורי העבר כמו בר-כוכבא, שמשון, בר גיורא ויהודה המכבי (נורדאו, תשט"ו, קאופמן, 1996, שורק, 2002, צימרמן, 2003).

תדמיתו של היהודי השרירי החדש היא של אדם גשמי, ראשוני, יצרי, העובד את אדמתו ומכיר היטב את הטבע שסביבו. העיסוק בהתעמלות ובספורט נתפס כטיפוח של רוח צוות, אחריות תנועה, משמעת ואמצעי לגיוס הספורט לשירות האומה במטרה שיסייע בטיפוח אחדותה וגיבושה.

הרעיון של יהודי חדש הפך למרכיב מרכזי בטרמינולוגיה ובשיח הציוני והספרות העברית החדשה נתנה לכך ביטוי נרחב. הגוף הציוני, שמשמעותו גוף יהודי גברי חסר פגמים, בוטא בין היתר, בכתביהם של טשרניחובסקי, ביאליק, ברנר, משה שמיר ואחרים (גלוזמן, 2007). הדימוי של הצבר הארץ-ישראלי שנוצר עם תחילת ההתיישבות בארץ, מהווה אף הוא חלק מדימוי חדש זה (אלמוג, 1997).

היהודי החדש והעיסוק בספורט: גולה מול ארץ-ישראל

רעיון ה"יהודי החדש" היה בקשר הדוק עם טיפוחה של תרבות הגוף. כך הבין זאת נורדאו, שהרבה לכתוב בנידון. כך גם נתפס הדבר בגרמניה בכלל ובמרכז אירופה בפרט. הקמתה של התנועה הציונית והדיון בדמותו הפיזית של היהודי היוותה זרז להקמת אגודות התעמלות יהודיות. הראשונה שבהן, "בר כוכבא" נוסדה בברלין באוקטובר 1898, ולאחריה הוקמו אגודות נוספות באזורי ההשפעה של התרבות הגרמנית. בקונגרס הציוני השישי בבזל 1903, הוקמה "תנועת המתעמלים היהודית" שהיוותה ארגון גג לכל האגודות במרכז אירופה. הכוונה הייתה להקים אגודות התעמלות לאומיות בדומה לאגודות הלאומיות במרכז אירופה - "אגודת המתעמלים הגרמנית" וה"סוקול" הצ'כי. בתחילת תהליך הקמת אגודות הספורט היהודיות הן כוונו לכל יהודי בעל תודעה לאומית ולא רק ציונית, כולל לאותם היהודים ששמרו על לאומיותם היהודית במסגרת לאומיותם האזרחית. חברי "בר כוכבא" ברלין (1898), ומאוחר יותר "אגודת המתעמלים היהודית", היו ברובם ציונים, אך לא כך הגדירו את עצמם במטרותיהם והן היו פתוחות בפני כל יהודי בעל זהות לאומית.

רק לאחר מלחמת העולם הראשונה נעשה ברור יותר המיפוי הלאומי. השינויים שחלו בתנועה הציונית ובארץ ישראל הקלו על הגדרה מפורשת של אגודות הספורט הלאומיות כציוניות. התנופה שאפיינה את התנועה הציונית בעקבות הצהרת בלפור, ותחילת המנדט הבריטי בארץ-ישראל, הביאו לכך שהסתדרות "מכבי", שנוסדה שנים אחדות לאחר מלחמת העולם הראשונה (1921), הגדירה עצמה כציונית ובקשה למשוך בני נוער יהודיים לתנועה הציונית. במקביל, נוסדו אגודות יהודיות לאומיות שלא הגדירו עצמן במונחים ציוניים למשל ה"שילד" (שייצג חיילים יהודיים משוחררים), וה"וינטוס" (זמרי וגיל, 1979; ; Yogo Mayer, 1980). (Eisen, 1983).

בגולה היה ברור הקשר בין רעיון ה"יהודי החדש" לבין הספורט ודווקא בארץ-ישראל הוא קיבל הקשרים שונים. למרות המרכזיות של הרעיון באתוס הציוני שלא היה שנוי במחלוקת, ההתעמלות והספורט בארץ ישראל סבלו לאורך זמן מיחס מנוכר ואדיש מצד הממסד הציוני בארץ: ההסתדרות הציונית, הוועד הלאומי וההסתדרות הכללית. המוסדות הלאומיים העניקו סיוע מועט לאגודות הספורט. להוראת ההתעמלות בבתי הספר הייתה מעמד שולי, ואגודות הספורט הרבו להתלונן על יחסו האדיש והמנוכר של הממסד כלפיהם (רם, 2002, דר, 2003). מדוע חל, לכאורה, פער בין הסכמה על אתוס ה"יהודי החדש" לבין היחס בארץ ישראל כלפי ההתעמלות והספורט שנועדו בעיקר ליישם אתוס זה הלכה למעשה? ההסבר לכך נעוץ, להנחתנו, בשתי סיבות מרכזיות:

האחת - תקומתן של אגודות ההתעמלות והספורט היהודיות הייתה ביחס הפוך למקור הכוח העיקרי של התנועה הציונית. תהליך זה של הקמת אגודות הספורט היהודיות חל בעיקרו במערב ומרכז אירופה ואילו במזרח אירופה הוא היה יותר אטי. רוסיה הייתה חשופה פחות לרעיונות ההשכלה ולתהליכי התיעוש והמודרניזציה, ולפיכך יהודי רוסיה היו חשופים פחות לסימניה הרעיוניים והחיצוניים של תנועת ההשכלה ובכללם השינויים הערכיים ביחס לתרבות הגוף. המסגרת הקהילתית המסורתית הייתה דומיננטית יותר במזרח של אירופה ולכן גם רווחה בה יותר ההתנגדות לפעילות הספורטיבית בהיותה אחד מביטויי המודרניזציה שהקהילה לחמה כנגדם. לא בכדי הדימוי של ה"יהודי הגלותי", המהווה מרכיב מרכזי ברעיון ה"יהודי החדש", נשען על הדימוי של היהודי במזרח אירופה.

הסיבה השנייה - השלטון האוטוקרטי של הצארים לא אפשר התארגנות חופשית, ושלל את הקמתן של אגודות התעמלות שנתפשו, במידה רבה של צדק, אמצעי להתעוררות לאומית. רוב העולים לארץ ישראל, כמו גם רובה של הנהגת היישוב בארץ ישראל, באו ממזרח אירופה והיו חסרי רקע ספורטיבי בעברם. הספורט היהודי התפתח במזרח אירופה מאוחר יותר מאשר במרכז אירופה ולא השתרש דיו עד כדי הפנמת ערכיו על ידי המוני היהודים ועל-ידי הנהגה היהודית שבאה משם (אלוף וגלבלום, 1973; מילר, 2004). נוצר אפוא, יחס הפוך בין הביטוי המעשי של ההתעוררות הציונית שהיה בולט במזרח אירופה לבין תקומתן של אגודות הספורט הציוניות שהתרחשה בעיקר במרכז ומערב אירופה.

סיבה שנייה זו היא פועל יוצא מהסיבה הראשונה ונעוצה בתפיסת ה"יהודי החדש" כפי שהובנה בארץ ישראל על ידי העליות האידיאולוגיות הראשונות שהגיעו ממזרח אירופה בראשית המאה העשרים. הן דגלו ברעיונות כיבוש העבודה וכיבוש השמירה כאמצעי ליצירת מעמד פועלים וכוח מגן עבריים. בשנת 1920 שלח א.ד. גורדון - ממעצבי רעיון "דת העבודה" וממנהיגיהם הרוחניים הבולטים של פועלי ארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה - מכתב למרכז "מכבי" בארץ-ישראל ומחה על כך ש"מכבי" שלחה מורים ללמוד התעמלות. הוא טען מפורשות כי שרירים יהודיים יתפתחו אך ורק באמצעות עבודה. התעמלות וספורט ראויים לכל היותר להיות "השלמה לעבודה" אך לא בגדר תנועה לעצמה, שכן זו "לא תביא לעולם את הכרת החובה לעבוד". ב"ספר השומר" מובא סיפור של השומר צבי נדב על איש "מכבי" שהצטרף לאגודת "השומר" אך למרות שריריו המפותחים לא יכול היה לעמוד בנטל השמירה. סיפור זה מעיד על זלזול כלפי ההתעמלות ופיתוח הגוף תוך הדגשת היתרון של אומץ הלב והנחישות של איש העבודה והשמירה על פני המתעמל (דבר, 8 לפברואר 1926; נדב, תשי"ז).

רעיון ה"יהודי החדש" במציאות הארץ-ישראלית נותר רעיון מעצב מרכזי, אך יישומו הלכה למעשה קיבל ממד רחב יותר. הוא לא נתפס (כפי שראה זאת נורדאו) כפיתוח הגוף

באמצעות ההתעמלות והספורט, אלא כרעיון שיש להגשימו מתוך עבודה פיזית, הגשמה חלוצית ויצירת כוח צבאי. ההתעמלות והספורט לכשעצמם נתפסו יותר כשעשועים בורגניים ולכל היותר אמצעי של תרבות פנאי.

עליית יהודי גרמניה בשנות השלושים הייתה העלייה המונית הראשונה ממרכז אירופה, והייתה אמורה לשנות יחס זה: היא אמנם תרמה מורים רבים להתעמלות, ספורטאים מצטיינים ומאמנים, אך לא שינתה מיסודן את התפיסות שהשתרשו ביישוב, מה גם שמקומה של העלייה מגרמניה בהנהגה היהודית שעיצבה את האתוסים הלאומיים בארץ, היה מזערי. הדימוי של ה"יהודי החדש" בארץ עונה אמנם על הצורך בדימוי גופני חדש של היהודי אך הוא אינו איש של תרבות הגוף במשמעות ה"ספורטיבית" של מונח זה.

פוליטיקה, ציונות וספורט בארץ ישראל ובגולה

מטרותיה ויעדיה של הציונות היו שנויים במחלוקת בין חסידיה. המחלוקת הייתה גם נחלתם של מי שהגשימו אותה הלכה למעשה וחלה גם על אופייה הרצוי של החברה המתהווית בארץ-ישראל. היא גרמה לפיצול היישוב למחנות פוליטיים שהתעמתו קשות זה עם זה. המחנה הראשון היה המחנה הפועלי, שהחל להתגבש קודם למלחמת העולם הראשונה, וגדל באופן משמעותי לאחריה. המחנה היה המאורגן והמגובש ביותר, ומפלגותיו השונות היו מאוגדות בהסתדרות הכללית. הסתדרות זו, מלבד היותה איגוד מקצועי, נטלה על עצמה משימות מעמדיות ולאומיות, שכן על פי תפיסתה, הפועל העברי נועד להיות החלוץ ההולך לפני המחנה והממלא את יעדיה של החברה המתהווה בארץ. ההסתדרות עסקה בקליטת עלייה, בהתיישבות, בהגנה ובדאגה למכלול צרכיו האישיים, התרבותיים, והרוחניים של העובד.

מחנה נוסף היה המחנה ה"אזרחי" של המעמד העירוני ה"בורגני" ברובו. מחנה זה היה יותר מפוצל ופחות מגובש אידיאולוגית מהמחנה הפועלי. כל מפלגה במחנה זה ייצגה בפועל מגזר מקצועי של הסקטור הפרטי (איכרים, סוחרים, בעלי מלאכה). עיקר אפיונו היה בהתנגדותו להשקפת העולם הסוציאליסטית ולהגמוניה של ההסתדרות הכללית ביישוב היהודי, ובתמיכתו ביזמה הפרטית ובמשק הקפיטליסטי. בתוך מחנה זה התפתחה המפלגה הרביזיוניסטית מייסודו של זאב ז'בוטינסקי, שבנוסף להשקפותיה הכלכליות, הציעה מענה חד-משמעי ולאומי למכלול הבעיות שעמדו על הפרק. בשנות ה-30 היותה מפלגה זו איום על ההגמוניה של המחנה הפועלי בארץ-ישראל. מחנה נוסף היה המחנה הדתי שכלל את הציונות הדתית ואת החרדים האנטי-ציוניים וכן מחנה עדתי, שכלל מפלגות שתכליתן הייתה לשמור על האינטרסים של בני עדתם (גורג'ים [גרזינים], תימנים וכו').

המחנות הפוליטיים לא רק שנאבקו אידיאולוגית אלה באלה על צביון החברה המתהווה, אלא הקימו לעצמם מוסדות משלהם שהפכו לכלי במאבק ביניהם. כך נוצרו קופות חולים, זרמים בחינוך, ארגוני עובדים, תנועות נוער, מחתרות צבאיות, שהיו כולם בעלי זהות פוליטית מוגדרת. אגודות הספורט שהוקמו בארץ היו אף הן חלק מאותה התארגנות מפוצלת (נאור וגלעדי, 1990, אליאב, 1976).

אגודת ההתעמלות והספורט הראשונה שהוקמה בארץ הייתה "מכבי", שהסתדרות הארצית שלה הוקמה בשנת 1912. "מכבי" הוקמה כהסתדרות התעמלות וספורט לאומית והתכוונה לייצג ערכים לאומיים ציוניים המקובלים על הכול, ולהימנע מנקיטת עמדה בסוגיות השנויות במחלוקת. התנועה הציונית עצמה התקשתה להגדיר מהם ערכים אלה, המחלוקת על אופייה של ההגשמה המעשית בארץ-ישראל ועל דמותה ודרכה של המדינה שבדרך, החלה עם ראשית ההתיישבות בארץ ישראל. סוגיה לאומית שהייתה שנויה במחלוקת עם הקמתה של "מכבי" הייתה העבודה העברית. האיכרים ראו בעבודה ערבית אמצעי כלכלי המאפשר את קיום המושבות והיוצרים יחסים טובים עם הערבים, ואילו הפועלים ראו בכיבוש העבודה יעד לאומי מרכזי, תנאי ליצירת חברה בריאה וטבעית המבוססת על פועלים עבריים. מחלוקות קשות (חלקן אף אלימות) בסוגייה זו בתוך "מכבי" העידו כבר בשלב מוקדם זה, על חוסר היכולת למצוא ערכים משותפים המקובלים על הכלל (קאופמן, 1994).

החלוקה למחנות פוליטיים ברורים בוטאה בעיקר בשנות העשרים בעת המנדט הבריטי. אז גם הוקמו מוסדות היישוב. החלוקה הפוליטית הקרינה כאמור גם על הספורט. התאגדות "הפועל" הוקמה כהתאגדות ספורט נפרדת של הסתדרות העובדים/פועלים. הדבר עלה בקנה אחד עם מטרות ההסתדרות הכללית, שהגשימה את יעדיה באמצעות הקמת גופים שונים בתוכה (קופת חולים, עיתון דבר, מפעלי חברת העובדים וכו').

"מכבי" שהוקמה לפני כן, ראתה עצמה מלכתחילה ארגון ספורט א-פוליטי שאינו מכוון למגזר מסוים, וכמעט על כורחה נטתה לעבר המחנה ה"אזרחי" (שהרי כל מי שהיה משויך למחנה הפועלי הצטרף ל"הפועל") (קאופמן, 2002).

במרצת השנים נוסדו שני ארגוני ספורט נוספים בעלי זהות מגזרית פוליטית: בית"ר, שהייתה במהותה תנועת הנוער של המפלגה הרביזיוניסטית (נוסדה ב-1923 בריגה), החלה לטפח גם פעילות ספורט והחלה להיות מזוהה כאגודת ספורט באותה המידה שזוהתה כתנועת נוער; "אליצור" נוסדה ב-1939 כאגודת הספורט של הציונות הדתית (רזניק, 2002).

הפוליטיזציה של הספורט העברי לא הייתה רק תולדה של התנאים שנוצרו בארץ-ישראל, כי אם גם של ההתפתחויות פוליטיות בספורט העולמי. בתחילת שנות העשרים נוסדה תנועת

ספורט הפועלים הבינלאומית ("סאס"י" - Sozialistische Arbeiter Sport Internationale - SASI) כמענה לספורט האולימפי שנחשב בורגני. הקמת "הפועל" בארץ-ישראל הייתה למעשה חלק מתהליך הקמת ארגוני ספורט אלה. זמן קצר לאחר היווסדה, בשנת 1927, הצטרפה הפועל ל"סאס"י". נוצר מצב פרדוקסאלי בחיי הספורט בארץ-ישראל. התאגדות "הפועל", שהפכה בהדרגה לאיגוד הספורט הגדול בארץ, ייצגה הן את המחנה הלאומי המוביל במפעל ההתיישבות בארץ-ישראל, והן את ספורט הפועלים הבין-לאומי. "מכבי" קבעה לעצמה יעד לשלב את הספורט הארץ-ישראלי בארגוני הספורט העולמיים ולטפח את הקשרים עם הספורט היהודי בתפוצות. "מכבי" הקימה את "התאחדות הספורט לחובבים בארץ ישראל" ואת ה"וועד האולימפי הארצישראלי", ו"הפועל", מתוך לויאליות ל"סאס"י, הקפיד להימנע מקשרית קשר עם אותם הארגונים. מכאן שלמרות סיווגו של "הפועל" למחנה ה"חלוצי", הוא הואשם על-ידי ארגוני הספורט האחרים בהעדפת אינטרסים מעמדיים זרים על פני נאמנות לאינטרסים הלאומיים (קאופמן, 1995, אלפרוביץ' 2002).

הספורט הארצישראלי נע מעתה במקביל בשני מישורים: האחד - החיצוני, בו בוטאו האינטרסים הלאומיים-ציוניים של היישוב. הספורט שימש לחיזוק הקשר עם התפוצות ולתעמולה ציונית בעולם היהודי למען היישוב, בעיקר באמצעות נסיעות של קבוצות שונות מארץ ישראל לחו"ל. הידוק הקשר עם התפוצות הגיע לשיאו עם ארגון שתי מכביות בארץ ישראל (1932 ו-1935). חיזוק הקשרים הבינלאומיים של היישוב ביטוי נעשה על ידי השתתפות נבחרת ארץ-ישראל במשחקי קדם הגביע העולמי לכדורגל.

המישור השני הפנימי - בו בוטאו בעיקר הפלגנות והעוינות הפוליטית בין הסקטורים ביישוב היהודי. עוינות זו הקשתה על מיסוד חיי הספורט בארץ, והיו לה לא אחת גם ביטויים אלימים (חריף, תשס"ב, קאופמן, 2006, צמרת, 2002).

המגזריות הפוליטית של הספורט הישראלי בוטאה רק בארץ-ישראל. "מכבי" בגולה היווה אבן שואבת לצעירים יהודים רבים שבאו לעסוק בפעילות ספורטיבית וקיבלו ב"מכבי" גם מסר תרבותי-רעיוני שקרב אותם לתנועה הציונית. "מכבי" בגולה לא התחבטה בבעיות המגזריות של היישוב היהודי בארץ-ישראל ומאבקה לא היה כלפי פנים אלא חיצוני - כנגד אגודות יהודיות שייצגו זרמים יהודיים לא ציונים. הזיהוי של "מכבי" ארץ ישראל עם מחנה מסוים היה עלול רק להזיק למעמדה הא-פוליטי של ההסתדרות העולמית של "מכבי", והיה עלול להביא לפילוג גם בגולה. לפיכך, רוב אנשי תנועות הפועלים בגולה השתלבו בתוך "מכבי", והקשו אפילו על הניסיון של "הפועל" בארץ-ישראל בתחילת שנות ה-30 להקים את "הפועל" גם בתפוצות, ובכך להפוך לפוליטי-מגזרי גם את הספורט היהודי הציוני בגולה (קאופמן, 2002).

ציונות וספורט לאחר הקמת המדינה

הקמת מדינת ישראל הביאה למפנה ברעיון הציוני. התנועה הציונית שהייתה עד אז תנועה לאומית שביקשה לשכנע בנכונות דרכה לפתרון הבעיה היהודית והגדרת הזהות היהודית, זכתה להגשמת כמעט אופטימאלית של חזונה - מדינה יהודית בארץ-ישראל. בשואה הקיץ הקץ על יהדות מזרח אירופה התוססת. היא קברה וסתמה את הגולל באופן טראגי על זרמים יהודיים שהתחרו בציונות. הרעיון הציוני קיבל מעתה ממד שונה. הציונות שהתמקדה עד כה במאבק בזרמים היהודיים האחרים ובמאבקים הפוליטיים מדיניים בתוכה להשגת היעד של הקמת המדינה, הפכה מעתה לאידיאולוגיה הרשמית של המדינה החדשה, והיה עלייה להתמודד עם אתגרים חדשים הן במישור הפנימי, הקשורים בתהליך בינוי המדינה, והן במישור החיצוני, הקשור במעמדה של המדינה כלפי העולם וכלפי יהדות העולם. אחד האמצעים להתמודדות זו היה השימוש שעשתה המדינה החדשה בספורט.

ישראל הייתה בפועל מדינת מהגרים שרובם הגיעו אליה מטעמי המצוקה בארצותיהם. היישוב, שמנה ערב מלחמת העצמאות כ-600 אלף יהודים (שגם הם הגיעו ברובם בזמנו מטעמי מצוקה אך הפנימו בינתיים את האידיאולוגיה המכוננת) קלטה ב-15 שנותיה הראשונות כמיליון ומאתיים אלף יהודים. חלק מהם היו פליטי שואה שהתרכזו במחנות עקורים אחרי מלחמת העולם השנייה או יהודים שנטשו את ארצותיהם עקב בעיות פוליטיות שהתעוררו בהן (פולין, הונגריה), וארץ ישראל הייתה למרביתם ברירת המחדל. חלק גדול מן העולים היו מהגרים מארצות האסלאם, שם הייתה הפעילות הציונית מינורית ומעט מאוד יהודים עלו משם לפני הקמת המדינה. העימות היהודי-ערבי הוא זה שהביא מאות אלפי מהגרים-פליטים מארצות האסלאם שלרובם (מלבד המסורת הדתית) הייתה זיקה רופפת לאידיאולוגיה הציונית המודרנית (נאור, 1987, צמרת ויבלונקה, 1997).

המטרה של מוסדות המדינה הייתה לעצב זהות רעיונית משותפת לכל מרכיבי האוכלוסייה השונים (ותיקים ועולים, אשכנזים ומזרחיים, דתיים וחילוניים), לצרוף אותם בכור היתוך שייצור זהות ישראלית-יהודית חדשה שתשען על מרכיבים שונים של הזהות הלאומית הישראלית החדשה. לפיכך, שנותיה הראשונות של המדינה היו שנים של תרבות מגויסת, כשתחומי היצירה והתרבות השונים (הספרות, האמנות לסוגיה, תכניות הלימודים בבתי הספר) שרתו את התכלית האידיאולוגית הממלכתית.

בהקשר זה מדבר אליאס על בית גידול לאומי (national habitat) וקושר אותו במישורין לתהליך היווצרותן של מדינות לאום. המושג ממצה כמה מן התכונות המיוחדות שהתעצבו במהלך היווצרותה של מדינת לאום. תכונות מיוחדות אלה משקפות מנטאליות משותפת,

אתוס המחלחל אל נפש האומה כולה. יש בכך כדי לסייע להבין מדוע במצבים מסוימים צצים דפוסי התנהגות כלליים. במילים אחרות, נוצרת זיקה ישירה בין זהות לאומית לבין עלייתה של מדינת הלאום, ובו בזמן מתחורר התפקיד המכריע שממלאת מדינת הלאום בהתפתחותה של זהות לאומית (Elias, & Dunning, 1986).

הספורט, שגם קודם להקמת המדינה לא זכה במעמד גבוה בסדר העדיפויות, לא שינה את מעמדו בהשוואה לנושאים של קליטת עלייה, חוץ וביטחון וכו'. כמו נושאי התרבות האחרים הוא הפך לאמצעי של עיצוב לאומיות בהיותו מוקד של הזדהות לאומית. ספורטאים ישראלים הנושאים את דגל המדינה, שרים את המנונה ומתחרים כשוויים לצד ספורטאי אומות העולם, העלו את הגאווה הלאומית ויצרו הזדהות קולקטיבית אינטגרטיבית חוצה מעמדות ומגזרים סביב נבחרות הייצוג הלאומיות. אחד השיאים של תופעה זו היה משחק הכדורגל של ישראל כנגד נבחרתה של ברית המועצות בשנת 1956, שעורר באותם הימים התרגשות לאומית סוחפת, בעיקר עקב המגע הבלתי אמצעי עם נציגי מעצמת העל - הסובייטית. ישראל נוצחה אמנם בשני מפגשיה אך השער שהבקיע סטלמך לרשת הרוסית עורר גל של גאווה ושמחה שנשמעה אז היטב בכל רחבי הארץ. הוא זכור עד היום כשער שביטא יותר מכל את הרוח הלאומית החדשה שנוצרה בה (חריף תשס"ד).

היבט אחר של הספורט בשנותיה הראשונות של המדינה היה השימוש הפונקציונאלי שנעשה בו לצרכי החוץ של המדינה החדשה: בטיפוח קשרי ידידות ושיתוף פעולה עם מדינות העולם, בהפצת תעמולה, ברכישת כבוד ויוקרה ובהבעת מחאה. הפונקציה הציונית אידיאולוגית במדינות החוץ בוטאה בעיקר בתחום הפצת התעמולה הציונית ורכישת הכבוד והיוקרה כאמצעי של גאווה לאומית.

במישור התעמולתי היו למדינה החדשה שתי מטרות עיקריות:

האחת - תעמולה להצדקת עצם קיומה. התעמולה הערבית יצרה אי לגיטימציה של המדינה היהודית החדשה ולכן היה משנה תוקף לצורך בתעמולה בעולם, שתצדיק את הרעיון הציוני כבסיס לקיומה. השנייה - תעמולה בעולם היהודי לתמיכה בציונות ולעלייה לארץ-ישראל. הדבר בא לידי ביטוי כבר במסעה הראשון של נבחרת הכדורגל הלאומית של ישראל לארצות הברית ב-1948, זמן קצר לאחר הקמת המדינה. הנבחרת הפסידה אמנם בשלושת מפגשיה אך השיגה את יעדיה התעמולתיים: קהל רב של יהודים בא לחזות בה. כך גם נכבדים רבים מהפוליטיקה והבידור האמריקאי. הביקור זכה לחשיפה תקשורתית רבה. ספורטאי הייצוג של ישראל הפכו באותם הימים לשגרירי תעמולה. הם נשאו עמם מזכרות, חוברות מידע וחומרי הסברה על ישראל והקפידו להתארח אצל הקהילות היהודיות המקומיות.

ההשתתפות במשחקים האולימפיים, בהם ישראל נטלה ישראל חלק באותם הימים, הייתה כושלת, אך התפיסה הייתה שהעיקר הוא בעצם ההשתתפות המאפשרת לשאת את הדגל הלאומי כשווה בין דגלי אומות העולם. עם זאת החל מפנה תודעתי והתגברה הדרישה לצמצם את פערי הרמה והיכולת בין ישראל לעולם הספורטיבי העולמי, מתוך הבנה לערך היוקרתי הרב של ההישגים בהגברת הגאווה הלאומית, יחד עם רגישות רבה יותר לאופן שבו מצטיירים כלפי חוץ וכלפי פנים הכישלונות בשדה הספורט.

התבוסה שספגה נבחרת הכדורגל כנגד פולין בוורצלאב (7-2) ביוני 1959 הפכה לטראומה לאומית של השפלה, וההישגים המעטים יחסית באלופות אירופה (מקום חמישי בשנת 1953) וניצחונות אחדים בכדורגל ובאתלטיקה (למשל: הניצחון על נבחרת הכדורגל של יוגוסלביה בבלגרד באפריל 1960 והישגי ישראל באלופות אסיה השונות) קיבלו בתקופה זו הד תקשורת רב והיו מקור לגאווה הרבה מעבר לערך הספורטיבי הממשי שלהם.

הממד האידיאולוגי הציוני היה קשור גם לפוליטיות של הספורט בשנותיה הראשונות של המדינה. הקמת המדינה לא שינתה באופן משמעותי את אופיו המגזרי של הספורט הישראלי. בשנותיה הראשונות של המדינה היו עדיין מחנות פוליטיים אידיאולוגיים ברורים ומתוחמים היטב, והספורט המשיך להיות כמו בתקופת היישוב, אחד מביטויי היריבות שבין המחנות הפוליטיים והאגודות השונות. ההסדר הידוע בשם "פיפטי-פיפטי" שנחתם בשנת 1951 הביא לאיזון פוליטי במוסדות הספורט ובפועל גם בייצוג הספורטאים בנבחרות. זה היה הסדר פוליטי מובהק, אך בהתייחס לאווירה ששררה באותן השנים הייתה בו גישה פרגמטית שאפשרה קיום "תקין" של מוסדות הספורט ואת קיומן של הליגות בענפים השונים (ארכיון וינגייט, 1.10/23, גיל, 1977, בן-פורת, 2002).

הפוליטיות של הספורט הישראלי בשנותיה הראשונות של המדינה נגעה בפועל בכל הגורמים שהיו מעורבים בו. מרכזי הספורט היו קשורים בטבורם למרכזי הכוח הפוליטיים: "הפועל" המשיך להיות קשור להסתדרות הכללית, שבשנים אלה של שלטון מפא"י ומפלגות הפועלים האחרות הייתה בשיא כוחה; "מכבי" מיסד את קשריו עם ה"ציונים הכלליים"; בית"ר הייתה שייכת לתנועת החירות, וכמו בכנסת של אותם הימים, ראתה ב"מכבי" בת ברית; "אליצור" המשיכה להיות מזוהה עם הציונות הדתית ("המזרחי" ו"הפועל המזרחי").

הציבור נטה להזדהות עם הלאומיות החדשה באמצעות המפלגות שהמכנה המשותף שלהן (מלבד הקומוניסטים הערבים והחרדים שהיו אז בשולי המשחק הפוליטי) היה מחויבותן לאידיאה הציונית כשההבדלים היו בעיקרם לגבי האמצעים הביטחוניים, החברתיים או הכלכליים שבהם יש להגשים את המטרות הציוניות באמצעות המדינה.

הספורט הפוליטי היה באותם הימים אמצעי מגייס לטובת האידיאה הלאומית ומחנות האוהדים שיקפו במידה רבה את הנטיות הפוליטיות של האוהדים. הקמת מועדוני ספורט הייתה כלי לגיוס תומכים ברעיון הפוליטי ובעיקר אמורים הדברים לגבי גיוס התומכים ממהגרי הפריפריה, שמידת הזדהותם התרבותית עם האידיאולוגיה הציונית המכוננת הייתה קלושה וההצטרפות למועדון הספורט נתפסה אצלם כחוליה ראשונה ליצירת הזיקה למרכז - מהמועדון המקומי למרכז הספורט ומשם לזהות הלאומית-מדינתית (בן-פורת, 2007).

הפיצול הפוליטי של הספורט בין המרכזים, לצד מקומו של הספורט כגורם מלכד של יצירת כור היתוך, יצר אפוא, מתח בין היותו אמצעי אינטגרטיבי של זהות ותודעה קולקטיבית לבין היותו בו בזמן אמצעי של מאבק פוליטי וגיוס לטובת רעיונות ציוניים-פרטיקולריסטיים.

ספורט וציונות: בין שחיקה לבין הזדהות

ההתפתחויות החברתיות פוליטיות, בעיקר מאז מלחמת יום הכיפורים, הביאו לשינויים רבים במישור האידיאולוגי. התפיסה הציונית היא עדיין המסד האידיאולוגי של מדינת ישראל (הגם שלצידה מתפתחות כיום תפיסות בתר-ציוניות שעל פיהן הציונות סיימה את תפקידה). עם זאת חלו מפנים רבים בכל הנוגע לזהותם האידיאולוגיות של הגושים הפוליטיים המסורתיים.

בשנות היישוב ובשנותיה הראשונות של המדינה, היו המחנות הפוליטיים מוגדרים מאוד ומתוחמים מאוד. האידיאולוגיה של כל מפלגה התייחסה בצורה ברורה לסוגיות חברתיות, כלכליות וביטחוניות, והיה ניתן לזהות זיהוי פוליטי וחברתי כל מפלגה. לאחר מלחמת ששת הימים החל תהליך של טשטוש הזהות האידיאולוגית ושל הקווים המבחינים שתיחמו כל גוף פוליטי. הוויכוח המרכזי על עתיד השטחים שנכבשו האפיל וכמעט העלים, את הוויכוח על אופייה של החברה המתהווה בישראל. הוויכוח על העתיד הכלכלי הסתיים למעשה בניצחון של התפישה הקפיטליסטית על פני הגישה הסוציאליסטית, וקשה מאוד מאז להגדיר באופן חד משמעי את ההבדלים המהותיים בין המפלגות והגופים השונים. ההבדל המשמעותי בין מה שקרוי כיום "שמאל" קיצוני ובין "ימין" קיצוני הוא בעיקר ביחסם הרדיקלי השונה בתכלית ל"שטחים", יותר מאשר בהבדלים מהותיים בתפישה החברתית-כלכלית. החברה הישראלית נותרה אמנם עדיין מגזרית, אך בפועל המגזריות האידיאולוגית-פוליטית הומרה במגזריות שהיא בעלת מאפיינים חברתיים: עדתיים, דתיים, אתניים, ושכבות של מעמדות כלכליים.

הטשטוש האידיאולוגי שחל במדינה הקרין גם על מערכת היחסים שבין מרכזי הספורט הפוליטיים. המרכזים המשיכו לשמר את כוחם הארגוני, אך הפסיקו בהדרגה לשמש כמוקד כוח מפלגתי וכאמצעי לגיוס פוליטי. תופעת ה"פיפטי-פיפטי" נעלמה, הספורטאים כבר אינם בוחרים בקבוצותיהם על פי זיקתם הפוליטית, אלא בהתאם לשיקולים כלכליים ושיקולים אישיים. אין להם כל בעיה לנוע ממרכז אחד למשנהו. הזדהות האוהדים עם הקבוצות פסקה אף היא להיות פוליטית והפכה, לכל היותר, "קהילתית", על פי אזור גיאוגרפי, או על פי הצלחת הקבוצה. אין כיום כמעט קבוצת ספורט שניתן לראותה כקבוצה "פוליטית" מובהקת. אמנם, נשתמרו כמה סמלים מן העבר (כמו הצבע האדום והסמל של "הפועל"), אך אין כיום מי שבאמת מקנה להם משמעות מעבר להיותם ה"סמל" והצבע של המועדון האהוב. תרומה נכבדת לכך יש גם לתהליך העולמי, הגורם לטשטוש השבטיות והלאומיות, להיווצרות קבוצות רב-לאומיות ולצפייה חוצת גבולות, תרבויות ומעמדות. במציאות זו של ספורט מקצועני וגלובאלי אין מקום עוד לספורט פוליטי מגזרי.

משמעותו של שינוי זה בפועל היא שיחד עם אובדן הכוח המגייס פוליטית של האגודות נעלמה גם המשמעות האידיאולוגית-ציונית של האגודות. השליטה בקבוצות ובספורטאים עברה מתחילת שנות ה-90 לניהול של בעלים פרטיים ושל גורמים עסקיים, שהתווית הפוליטית של האגודות שרכשו אינה רלוונטית לגביהם כלל ועיקר. הספורט הפך ל"סחורה" אשר בה השחקנים אינם מחויבים לאגודותיהם ואינם מזוהים עמן עוד, והם נעים בין האגודות השונות על פי הצרכים המקצועיים ובהתאם ליכולתם. סמלי הקבוצה בעלי האוריינטציה הציונית מוחלפים או מופיעים לצד סמלי חברות מסחריות. בענפי הכדור השונים קיימת אפילו דומיננטיות של שחקנים זרים ושחקנים או מאמנים ישראלים משחקים בחו"ל והופכים לגיבורים מקומיים, מבלי שהדבר יירשם לגנותם וייתפס כבגידה בערכים לאומיים או כאקט לא-ציוני (אלמוג, 1998, בן-פורת, 2007, Maguire, 1999).

בולטת במיוחד העובדה שקבוצות שונות המופיעות כנציגות ישראל במפעלים שונים, אינן זוכות עוד לתמיכה ציבורית גורפת כ"נציגות המדינה". הן זוכות רק בתמיכת אוהדיהן (ולעיתים אף לעוונות של אוהדי הקבוצות היריבות). בעיקר בולטת שחיקה זו במעמדה של קבוצת הכדורסל של "מכבי" תל אביב, שהייתה בעבר "מדורת השבט" הלאומית ומקור של הזדהות לאומית א-פוליטית וכיום העניין בה מתמקד בעיקר מצד אוהדיה.

עם זאת ניתן לומר, שלצד שחיקת הערכים הציוניים הפך הספורט לאחד מהגורמים התודעתיים והרגשיים המעטים המלכדים היוצרים זהות קולקטיבית. התחושה ה"שבטית" המגזרית שצוינה קודם והמאפיינת את מגזרי החברה השונים, מקשה כיום ליצור מוקד

של זהות שסביבו קיים קונסנזוס של כל רובדי החברה. כאשר בוחנים מה קשר רגשית את חלקי החברה, רואים שזה חל תמיד בשל אירועים דרמטיים, שחלקם טרגדיות המעוררות תחושה של גורל משותף. הדברים אמורים בעיקר בכל הנוגע לפיגועים או לאסונות. לעומת זאת מספר האירועים ה"חיוביים" הנחקקים בתודעה הקולקטיבית והיוצרים תחושה של זהות בין שבטי העם השונים, מועט - רובם קשורים כיום לתחום הספורט: הישגיה השונים של "מכבי" תל אביב בכדורסל (בתקופה שהייתה עדיין ה"קבוצה של המדינה") והזכיות של ספורטאים ישראלים במדליות במשחקים האולימפיים, לדוגמה, ראויים לציון כאירועים שעוררו גאווה לאומית יותר מכל, ויצרו הזדהות גורפת כלל ישראלית שכיום כמעט שאין לה תחליף (חריף, 2003). גם בישראל, בדומה למה שקורה בעולם הרחב, איבדו הקבוצות את מעמדן כמייצגות לאומיות, לא כן הנבחרות הלאומיות המהוות עדיין מוקד של הזדהות ומקור של גאווה, או לחילופין תסכול, המחזקים את תחושת ההזדהות הקולקטיבית.

ציונות או ישראליות?

תחושת ההזדהות הקולקטיבית עם הנבחרות הלאומיות מעלה את שאלת מהותה של הזדהות זו ועד כמה הזדהות זו כיום עודנה בעלת אופי ציוני, או שהיא מהווה יותר ביטוי של תחושת זהות ישראלית-אזרחית.

שאלה זו קשורה בדיון הבעייתי והסבוך בהגדרת זהותה של מדינת ישראל. המדינה מגדירה עצמה כמדינה יהודית, המבטאת את החזון הציוני אך בו בזמן גם כמדינה דמוקרטית שאין בה, על פי מהותה, העדפה של אוכלוסייה ממוצא אתני מסוים על פני רעותה. רבים ראו בהגדרה של מדינה יהודית מול דמוקרטיה סתירה ואחרים ניסו בדרכים שונות לישב את הניגוד הקיים לכאורה בין ההגדרות (ויילר, 1976, הראבן, 1981, רכס, 1998).

יהדותה של המדינה מתבטאת בשפתה וסמליה, בכלל זה המנונה, ובחגיגה הרשמיים. עם זאת, כרבע מתושביה אינם יהודים ומדינת ישראל, מעצם היותה מדינה דמוקרטית, רואה באזרחיה הלא יהודים אזרחים שווי זכויות ומבקשת מהם הזדהות עם המדינה ומוסדותיה, הגם שסמליה הרשמיים של המדינה אינם מבטאים את זהותם האתנית ולעיתים אף עומדים עמם בסתירה.

כאמור, בשנים הראשונות של המדינה הספורט הישראלי, הן ברמה הייצוגית והן ברמה הקבוצתית, זוהה עם האידיאולוגיה הציונית. הנבחרות (שהיו לרוב נבחרות היהודים בלבד), ראו עצמן כנציגות המדינה הציונית החדשה ומכשיר של תעמולה ציונית, שנועד בין היתר להצדיק את המדינה היהודית החדשה ואת ערכיה.

דומה שבשנים האחרונות נעלם כמעט יסוד זה. משחקי הנבחרות הייצוגיות הפכו שגורים ונעלמה מהם לחלוטין תחושת הראשוניות והשליחות. התלהבות ימי התום, שבהם נישא הדגל כשווה בין דגלי אומות העולם - נמוגה לחלוטין. הנבחרות הלאומיות אינן רואות עוד את יעודן בקשר עם קהילות יהודיות ובהפצת תעמולה לאומית. יתרה מזו, נבחרות ישראל אינן מיוצגת כיום רק על ידי יהודים - יש בהן גם ערבים ומתאזרחים לא יהודים. הנבחרת היא ישראלית אך אינה עוד נבחרת כל-יהודית, והיהודיות שבה נותרה רק בצד הטקסי: צבעי הכחול לבן הלאומיים, המשחק בצל הדגל הציוני שהפך לדגל המדינה, ונגינת ההמנון המבטא את מאוויי העם היהודי בלבד. העובדה שבנבחרות מיוצגים גם שחקנים ערבים ומתאזרחים הופכת את הנבחרות בפועל למקור של הזדהות גם לאזרחיה הלא-יהודיים של המדינה, המזדהים עם מעמדם כאזרחי המדינה, אך מנותקים לחלוטין מהאידיאולוגיה הציונית שהביאה להקמתה (שורק, 2006). מכאן, שהנבחרות הלאומיות בספורט הן כיום כמעט מקור ההזדהות היחיד להזדהות קולקטיבית ישראלית-אזרחית, שאינה קשורה בהכרח לערכיה הציוניים-לאומיים של המדינה. ככל הקשור בנבחרות הייצוגיות ניתן לומר במידה רבה של צדק שמגרש הספורט הוא כמעט המקום היחיד שבו הגדרתה של מדינת ישראל היא של מדינת כל אזרחיה.

לסיכום, הספורט היה מרכיב מרכזי ברעיון הציוני של יצירת היהודי החדש, אם כי משמעותו של המונח לא הייתה בהכרח כרוכה בפעילות גופנית ונתפרשה בצורה שונה בגולה ובארץ-ישראל. הקמת המדינה הפכה את הספורט למגייס לזרמים השונים של הציונות הן במישור הפוליטי והן במישור הלאומי, ולאמצעי של תעמולה ציונית פנימית וחיצונית והזדהות קולקטיבית בחברה שנבנתה בארץ ישראל. בגלל השינויים, החברתיים, הכלכליים והפוליטיים בשלושים השנים האחרונות איבד הספורט את מעמדו כמגייס פוליטי וכמכשיר של תעמולה, והפך עם זאת לאחד האמצעים הבודדים לזהות קולקטיבית המאחדת את הציבור בישראל. עם זאת הזדהות זו אינה קשורה בהכרח לאידיאולוגיה ציונית והיא מהווה כיום הזדהות אזרחית עם מדינת ישראל.

מקורות

- אלוף, י', גלבולום, מ' (1973) (עורכים). ספר זכרון ל"מכבי" וורשה. תל אביב: התאחדות מכבי.
- אליאב, ב' (1976) (עורך). הישוב בימי הבית הלאומי, ירושלים: כתר.
- אלמוג, ע' (1997). הצבר-דיוקן, תל אביב: עם עובד.
- אלמוג, ע' (1998). מ'כיבוש ההר' לכיבוש השער: מהפכת הספורט המקצועני בישראל והשפעתה על התרבות, מפנה, 23 עמ' 32-37.
- אלפרוביץ, ע' (2002). ישראל והתנועה האולימפית - לא רק ספורט, בתוך: קאופמן ח' חריף, ח' (עורכים) תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22, יד בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 302-304.
- בלקינג, ד, (2002). מרכזים מול יהדות השרירים: הספורט היהודי בפולין. בתנועה ו 3-2 עמ' 159-149.
- בן-פורת, א' (2002). ממשחק לסחורה הכדורגל הישראלי 1948-1999, אוניברסיטת הנגב. בן פורת, א' (2007). כדורגל ולאומיות עם הקמת במדינה. בתוך: גור זאב א' לידור, ר' (עורכים) ספורט ערכים ופוליטיקה. תל אביב, : דוד רכגולד. עמ' 142-151.
- ברזילי, צ' (1994). תנועת הבונד בפולין בין שתי מלחמות העולם. ירושלים: כרמל.
- גיל, ע' (1977). סיפורו של הפועל. תל אביב: מרכז הפועל.
- גלזמן, מ' (2007). הגוף הציוני, לאומיות, מגדר ומיניות בספרות העברית החדשה. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גלילי, י' (2001). התרומה של אסכולת התהליך ושל תיאוריית התירבות לחקר הסוציולוגיה של הספורט. בתנועה ו' 1:66-55.
- דר, מ' (2003). ומתי יש זמן להתעמל? - על אדישות הממסד כלפי צעדיה הראשונים של תרבות טיפוח הגוף בארץ-ישראל. היה היה, במה צעירה להיסטוריה 3. עמ' 73-92.
- הראבן, א' (1981). אחד מכל ששה ישראלים, יחסי גומלין בין המיעוט הערבי והרוב היהודי בישראל. ירושלים: מוסד ואן ליר.
- ויילר, ג' (1976). תיאוקרטיה יהודית. תל אביב: עם עובד.
- זמרי א', גיל ע' (1979) (עורכים). פרקי קריאה בתולדות החינוך הגופני א'. נתניה: מכון וינגייט, עמ' 89-91.
- חריף ח' (תשס"ב). ספורט ופוליטיקה בינלאומית, הפונקציות הפוליטיות של הספורט הייצוגי ביישוב הארץ-ישראלי ובמדינת ישראל 1898-1960. אוניברסיטת בר אילן, תשס"ב.
- חריף, ח' (תשס"ד). חשוב שאנו נכה בגויים: המשמעות הלאומית של משחקי הכדורגל בין

- נבחרות ישראל וברית המועצות, קיץ 1956. *קתדרה* 109. עמ' 111-130.
 חריף ח' (2003). צל מגרש הגאווה הלאומית. *פנים* 25. עמ' 66-72.
 מילר א' (2004). ארגון ה"מכבי" ברוסיה בהקשר ההיסטורי הכללי. *בתנועה* ז 1-2. עמ' 79-109.
 נאור, מ' (1987) (עורך). עולים ומעברות 1948-1952, *עידן* 8. יד יצחק בו צבי.
 נאור מ', גלעדי, ד' (1990). *ארץ ישראל במאה העשרים תל אביב. תל אביב: משרד הביטחון.*
 נדב, צ' (תשי"ז). חצי גוף הלך. *ספר השומר, דברי חברים. תל אביב: משרד הביטחון. עמ' 150-152.*
 גורדאו, מ' (תשט"ו). "הלטים ואספרטנים". *כתבים ציוניים. ירושלים, עמ' 126-127.*
 צימרמן מ' (2003). יהדות השרירים - התרופה ליהדות העצבים. *זמנים* 83. עמ' 56-65.
 צמרת צ' ויבלונקה ח' (1997) (עורכים). העשור הראשון תש"ח-תשי"ח, *עידן* 20, יד יצחק בן צבי.
 צמרת, צ' (2002) המכביות : המשחקים האולימפיים של העם היהודי בתוך: קאופמן ח' חריף, ח' (עורכים). *תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן* 22. יד בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 113-128
 קאופמן ח' (1994). העימות בתקופת המנדט בין התאגדות הפועל ובין הסתדרות "מכבי" בסוגיית ההשתתפות במכביות. *בתנועה* ב 3. עמ' 52-55
 קאופמן, ח' (1995). הזיקה הרעיונית בין ספורט הפועלים לבין התאגדות הפועל בתקופת המנדט, *בתנועה* ג1. עמ' 56-76.
 קאופמן, ח' (1996). יסודותיו ומרכיביו הלאומיים של המושג יהדות השרירים. *בתנועה*, ג 3. עמ' 261-281.
 קאופמן, ח' (2002). מכבי מול הפועל - היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ-ישראלי. בתוך: קאופמן ח' וחריף ח' (עורכים). *תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן* 22. יד בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 89-112.
 קאופמן ח' (2006) ראשיתו של הכדורגל העברי בארץ ישראל 1930-1933, *בתנועה* ח 1-2. עמ' 37-42.
 קולת, ש' (תשנ"ד) (עורכת). *הקיום היהודי בתפוצות במאה ה-20. משרד החינוך והתרבות: מעלות, תשנ"ד.*
 רזניק, ש' (2002). אגודת הספורט בית"ר: ספורט ופוליטיקה בחברה מפולגת, בתוך: קאופמן ח', חריף ח' (עורכים). *תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן* 22. יד בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 159-183.

רכס, א' (1998) (עורך). *הערבים בפוליטיקה הישראלית: דילמה של זהות*. אוניברסיטת תל אביב: מרכז משה דיין.

רם, י' (2002). יסודותיו הרעיוניים של החינוך הגופני בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים, בתוך: קאופמן ח' וחרוף ח' (עורכים). *תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים*. עידן 22, יד בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 51-80.

שורק י' (2002). תרבות הגוף במשנתם של אבות התנועה הציונית, בתוך: קאופמן, ח' וחרוף, ח' (עורכים). *תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים*. עידן 22, יד בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 9-24.

שורק, ת' (2006). *זהויות במגרש, כדורגל ערבי במדינה יהודית*, ירושלים: האוניברסיטה העברית.

- Eisen, G. (1983). Zionism nationalism and the Emergence of the Judische Turnerschaft, *Leo Beack Institute's Yearbook* 28 pp. 247- 262.
- Elias, N & Dunning, E. (1986) *Quest for excitement*. London: Blackwell
- Gechman, R. (1999), Socialist Mass Politics through Sport: The Bund's Morgenshtern in Poland 1926-1939, *Journal of Sport History*. pp 326-352.
- Maguire J. (1999). *Global Sport*. Polity: London.
- Yogo Mayer P.(1980). Equality-Egaloty, Jews and Sport in Germany, *Leo Beack Institute's Yearbook* 25. pp 221-241.